

УДК: 342.228

Символічний комплекс атрибуції державного суверенітету

Елла Мамонтова,

кандидат політичних наук,
доцент Одеського регіонального
інституту державного управління
Національної академії державного управління
при Президентіві України

У статті, на основі розкриття специфіки державної символіки як теоретичної категорії та історичного феномена, робиться спроба визначити поняття „символічний комплекс атрибуції” та показати його комплексний характер і системну природу.

Ключові слова: державна символіка, прапор, герб, гімн, атрибуція, система.

The article, based on the disclosure of the specifics of state symbols as a theoretical category and historical phenomenon, contains an attempt to define the concept of „symbolic complex attribution” and show it to complex and systemic nature.

Keywords: state symbols, flag, emblem, anthem, attribution, system.

Символ, як одна з найдавніших форм соціальної комунікації, є засобом передачі інформації та водночас інструментом відмежування „своєї” інформації від „чужої”, і саме за допомогою символу визначаються межі соціальної групи. Не випадково біля джерел будь-якої нації і держави завжди бачимо певний набір символів, а перше, що відбувається одразу з набуттям незалежності, є її закріплення у атрибутах державного суверенітету – державних символах. До них належать державний прапор, державний герб і державний гімн.

Такий атрибутивний комплекс остаточно сформувався у XIX столітті. Саме з того часу символи державного суверенітету набули політико-

правового статусу й закріплюються на законодавчому рівні. Нині державним символом називають встановлений конституцією або окремим законом особливий, як правило – історично сформований розпізнавальний знак держави, який уособлює її суверенітет та несе ідейно-сміслову навантаження.

У більшості країн світу прапор, герб та гімн вважаються загальнонаціональними символами, що об'єднують націю і державу. Будучи позастановними, позакласовими та позакорпоративними, ці атрибути стають справжніми знаками ідентифікації, що перетворюють населення території на політичну націю, формують ідею історичної спадкоємності державницьких традицій та закріплюють її у масовій свідомості громадян. Втім, незважаючи на важливість ролі державної символіки у соціально-політичному житті суспільства, як предмет політологічного аналізу вона й досі лишається на периферії дослідницького інтересу.

Безумовно, як соціокультурний феномен символ, його природа та сутність були й залишаються у сфері уваги різних галузей гуманітарного знання – філософії, антропології, соціології, культурології, психоаналізу, семіотики тощо. В останні десятиріччя цей перелік поповнився й працями, виконаними у межах політологічних досліджень. Знайомство з ними дозволяє зазначити, що у переважній більшості публікацій, присвячених символічній контекстуалізації політики, автори зосереджують увагу на дискурсивних практиках у таких сферах, як політична культура (Т. Арнольд, В. Бочаров, К. Гаджієв, А. Гелен, П. Гуревич, Л. Дітмер, Б. Дубін, М. Едельман, Т. Мейер, А. Радугін, В. Тернер), політична комунікація і політичні технології (П. Бергер, А. Дакан, К. Завершинський, О. Зернецька, Г. Ласуел, Т. Лукман, А. Майа, П. Олещук, В. Полянська, Г. Почепцов, С. Поцелуєв, О. Солов'єв, Ю. Шайгородський), міжнародні відносини, національна безпека та геополітика (Д. Зам'ятін, О. Кармадонов, І. Кисельов, В. Колосов, Ю. Левенець). Окремо слід відзначити й намагання деяких політологів, в тому числі й вітчизняних, ввести у науковий обіг запропоновану Т. Мейєром дефініцію „символічна політика” [9] (З. Балабаєва [1, с. 10], В. Бушанський [2, с. 20], Ю. Левенець [4, с. 5 - 10], С. Поцелуєв [7, с. 62], В. Полянська [6, с. 254 - 265]). Однак власне державна символіка та її семантично-функціональне навантаження, що вона несе у політичному процесі, й досі лишається поза увагою фахівців. Спостерігаються лише нечисленні спроби заповнити цю лауну (Г. Вілінбахов, М. Медведєв, Д. Місюров, А. Радугін, Н. Соболева). Отже є широкий простір для дослідницьких напрацювань.

Тема державної символіки України знайшла своє місце у вітчизняному науковому дискурсі. Адже зростання інтересу громадськості та політиків до відродження національних традицій символічної атрибуції не міг не позначитися на активізації дослідницьких пошуків у цій галузі. Втім, переважна більшість науковців (В. Болгов, В. Бузало, В. Головченко, А. Гречило, Я. Дашкевич, Я. Іщенко, О. Лисниченко, К. Наріжний, Ю. Савчук, І.

Сварник, В. Сергійчук, І. Ситий, О. Сліпецький, М. Стародубцев, П. Стецюк, Є. Цвілих В. Чепак, Г. Чепак) розглядають процес символотворення з позицій допоміжних історичних дисциплін (геральдики, вексилології, сфрагістики, боністики тощо), а специфіка його становлення найчастіше висвітлюється у контексті відповідності до класичних канонів атрибуції. Але ж державна символіка – це не тільки формальне позначення державного суверенітету. Її необхідно розглядати і як важливий компонент забезпечення духовного та політичного розвитку країни.

Мета статті полягає в тому, щоб на основі розкриття специфіки державної символіки як теоретичної категорії та історичного феномена визначити поняття „символічний комплекс атрибуції” та показати його комплексний характер і системну природу.

Прапор, герб та гімн, як атрибути державного суверенітету, супроводжують функціонування державного організму у всіх сферах політичної комунікації, являючи собою певну знакову систему, яку ми пропонуємо визначати як „символічний комплекс атрибуції”.

Історично першим серед його елементів з’явився **державний прапор**.

У сучасному розумінні державний прапор - це закріплене в законодавстві офіційне полотнище держави, в якому шляхом добору певних кольорів (іноді з використанням малюнків чи написів) виражено ідеї політичного характеру.

Історія прапора налічує не одне тисячоліття. Відомо, що прапори ведуть своє походження від штандартів, які уперше з’явилися на Близькому Сході приблизно 5 тисяч років тому. Спочатку штандартом вважалася тичина з фігуркою птаха чи звіра, які асоціювалися зі швидкістю, силою, бойовим духом спільноти, що беззаперечно вказує на тотемічну природу символу як орієнтира. Пройшовши тривалий шлях від римського маніпулуса, лицарського вексилума, церковної хоругви, військового штандарта, прапор, з формуванням середньовічних монархій та розвитком геральдики у XII – XIII століттях, поступово перетворюється на складну багатозначну емблему, в якій поєднуються елементи династичних гербів, духовна й територіальна символіка. І тільки згодом, в процесі становлення сучасних національних держав та з розпадом імперій, з’явилися прапори з більш абстрактною, переважно кольоровою семантикою.

Саме це і робить прапор ядром національної та громадської символосфери. Статусу конституюючої структури державного символічного простору він набуває через непередметний характер свого символізму. Як зазначає Ю. Лотман, елементарні за своїм вираженням символи володіють значно більшою культурно-сисловою ємкістю, „сисловою потенцією”, аніж складні [5, с. 193]. Не випадково саме у державному прапорі мінімалістськими засобами відтворюється найконцентрованіша символічна форма, спроможна репрезентувати

ідею державності та національного суверенітету у її необмежному числі метафоричних інтерпретацій.

Знайомство з історією прапорового визначення ідеї державного суверенітету дозволяє зазначити, що вибір державного прапора ніколи не є випадковим. Найчастіше у державах, що здобули незалежність шляхом виокремлення території, концепції державних прапорів формуються або як наслідування зразків, прийнятих у передових країнах – гегемонах через відтворення ідеї генетичної близькості народів, або як результат їх релігійного чи ідеологічного вибору. Однак, у будь-якому випадку, підняття державного прапора є першою урочистою церемонією, яка відбувається після проголошення незалежності.

Не менш важливим елементом символічного комплексу атрибуції державного суверенітету є **державний герб**. Якщо прапор окреслює та відзначає суверенну територію, то герб юридично затверджує її. Державний герб – це закріплений у законодавстві офіційний умовний знак, який через графічне та кольорове зображення окремих фігур виражає коло певних ідей політичного характеру та символізує суверенітет держави.

Питання походження герба як різновиду атрибутивного знаку слід розглядати у контексті соціоантропогенезу. Як і прапор, герб генетично пов'язаний з феноменом тотемізму: прообразом сучасних гербів вважаються наскельні абстрактно-символічні зображення тотемних об'єктів – покровителів первісного племені. Однак у зародженні феномена геральдики домінуючим фактором, на нашу думку, стали процеси, пов'язані з становленням майнових інститутів. З інтенсифікацією процесів переходу первісного суспільства до соціально стратифікованого типу колективного існування, геральдика перетворюється на соціальний інститут ідентифікації. Іконічні відзнаки влади, власності, а також станової, релігійної, професійної приналежності поступово одержують провідне положення у політично організованих суспільствах. Але тільки у християнських державах Середньовіччя геральдика набуває якості системи, у межах якої геральдичні знаки – герби стають чіткими координатами становища їх носіїв у соціальному та політичному просторі. Поступово деякі родові герби перетворюються на герби феодальних монархій і набувають статусу державного символу.

Втім, сьогодні, за винятком держав з монархічною формою правління (Велика Британія, Данія, Бельгія, Швеція, Норвегія) та деяких республік, у гербах яких поряд з символами рівноправності і свободи використовуються і класичні символи панування (орел на гербі США, орел як символ незалежності та суверенітету Албанії тощо), герби більшості сучасних країн майже не нагадують феодальних земельних та аристократичних емблем. Так, у державних геральдичних символах багатьох європейських країн відображено прагнення їх народів до соціальної справедливості (Австрія, Італія, Франція та інші). У громадянській символосфері деяких латиноамериканських країн, що здобули незалежність, було відновлено

символіку давньоіндіанських цивілізацій. Справжнім полігоном для відпрацювання нових підходів у сфері герботворення, заснованих на ламанні устояних геральдичних канонів, став Африканський континент, що у 1960-х роках піднявся на боротьбу з колоніалізмом. Історія геральдичного самовизначення країн пострадянського простору є відображенням національної та політичної історії їх народів, літописом процесу державного будівництва.

Стислий ретроспективний огляд становлення геральдики як компоненти соціально-політичного простору дозволяє стверджувати, що державне герботворення тісно вплетене у національні культурні традиції і відбувається в полі національної символосфери. Інакше кажучи, як невербальна система знаків, що зберігають та передають інформацію, геральдика є специфічною мовою. Ця мова, як зазначає Г. Вілінбахов, „має свою граматику, морфологію, синтаксис і свої діалекти. Як європейські мови відрізняються від японської, так і європейська геральдика відрізняється від японської. Як німецька мова відрізняється від англійської, французької, російської, так і німецька геральдика відрізняється від англійської, французької, російської. І ця різниця не дає підстав говорити, що десь геральдика існує, а десь ні” [3, с. 15].

Окрім національно-культурної конотації, герб як геральдична форма характеризується й тим, що, на відміну від інших іконічних знаків, визначається сукупністю гербових форм, а отже створює своєрідну знакову систему – систему засобів нагромадження, зберігання та передачі інформації. І хоча питання про формування гербової системи залишається одним з найскладніших для сучасної геральдики [8, с. 42], ми переконані у її системній природі. Саме ця властивість геральдики у поєднанні з прапором та гімном і створює символічний комплекс атрибуції, який задає семіотичні параметри існування всьому символічному простору країни.

Якщо державний прапор окреслює та позначає суверенну територію, державний герб юридично затверджує її, то **державний гімн** урочисто звеличує та оспівує державу і є музичним і словесним втіленням національної ідеї. Державний гімн визначається як музично-поетичний твір, який славить країну, історію її народу і державності. Слова гімну характеризуються символічно-програмовим змістом і є своєрідною анотацією державної ідеології. Опис державного гімну та порядок його офіційного використання встановлюється законодавством.

Як музично-поетичний жанр, гімн сягає своїм корінням у культові практики і залишається таким аж до початку Нової доби. Поява громадянського (не релігійного) гімну зумовлена процесами секуляризації світської сфери традиційного суспільства, каталізатором яких став рух Реформації. Перші світські гімни (Нідерланди, Данія, Велика Британія) зберігають мотив сакралізації влади монарха як ставлення Бога на землі. Втім, більшість державних гімнів бере початок у другій половині XVIII – середині XIX століття, що корелює з інтенсифікацією

націодержавотворчих процесів у Європі, піднесенням революційних настроїв, зростанням національної самосвідомості. У ХХ столітті державні гімни перетворюються на складову ідеологічного дискурсу.

Виходячи з цього, можна виокремити чотири парадигми інституалізації гімну як символу державного суверенітету: а) гімн як уособлення ідеї монархічної влади у контексті сакралізації політичної сфери (королівський гімн – державний гімн); б) гімн як декларація республікансько-демократичної міфології у контексті національного самовизначення народів (національний, патріотичний гімн – державний гімн); в) гімн як складова ідеологічного дискурсу (революційний гімн – державний гімн); г) гімн як звукова емблема ідеї державності (музичний твір – державний гімн).

Таким чином, гімн, як найбільш конкретизований ідеологічний маніфест універсальних засад національного та державницького світогляду, доповнює метафоричність та інтерпретативність абстрактних символічних форм прапора і герба і разом з ними створює символічний атрибутивний комплекс держави, який набуває властивостей системи. Цей комплекс знакового характеру трансформується разом із змінами духовних пріоритетів, ціннісних орієнтирів суспільства та відбиває системні перетворення у його політичній сфері. При цьому хаотичне сплетення різноманітних соціокультурних потоків, що завжди породжує перебудова моделі суспільного буття, в повній мірі стосується і знакових систем.

На переломних етапах суспільного розвитку геральдика, вексилологія, сфрагістика, фалеристика позбавляються статусу периферійних історичних дисциплін, предметом яких є артефакти минулого, і, набуваючи властивостей знакотворчих систем, стають складовими актуального політичного дискурсу. Більше того, відбувається процес їх синтезу та синкретизації. Це дозволяє говорити про формування у перехідних суспільствах офіційних систем атрибутивного забезпечення, в основу яких покладено геральдичний (гербовий) принцип: гербовий прапор (хоругва) - герб - гербовий девіз - гербова уніформа – гербові печатки – гімн як вербалізована геральдична ідея, де кожна із підсистем виконує специфічну (галузеву) та водночас підпорядковану єдиній семантичній логіці функцію маркірування. Причому відмітно-розпізнавальна функція геральдичного знаку є системотворчим чинником при інтеграції суміжних підсистем. Наслідком цього стає розширення ареалу розповсюдження усього символічно-атрибутивного комплексу та посилення взаємодії та взаємозв'язку його окремих елементів.

Виходячи з цього, можна стверджувати, що символічний комплекс атрибуції (далі - СКА) є утворенням, якому властиві усі ознаки системи.

1. СКА формується не на основі механічного поєднання окремих елементів - традиційних знакових підсистем, якими у даному випадку є геральдика, вексилологія, сфрагістика, фалеристика, боністика тощо, а

в результаті взаємопроникнення та створення єдиних норм і принципів їх спільного існування, що свідчить про цілісність СКА як системного утворення.

2. Збереження відносної автономності кожної підсистеми гарантується наявністю у кожній з них власної специфічної функції, яку вони реалізують у середині системи. Так, прапор не може виконувати роль герба та навпаки, але як підсистеми єдиного знакового комплексу вони будуть містити загальні символічні елементи та дотримуватися єдиної конструктивної логіки.

3. СКА, як і будь-яка система, характеризується ознакою структурності, що передбачає можливість її опису через встановлення зв'язків та відносин між елементами.

4. Системний характер СКА відбивається на ієрархічності його структури, де кожний його компонент за суттю є окремою підсистемою. Крім того, семантика державного СКА є матрицею побудови геральдично-знакових комплексів, що формуються у межах його дії і є нижчими за рангом (відомча символіка, символіка міністерств, територіальна та муніципальна символіка тощо).

5. Системність СКА підтверджується його тісною взаємодією з середовищем. Адже саме під впливом потреб, продиктованих еволюцією соціальних відносин та їх інституціалізацією у сфері політики, і постала практика та сформувалися моделі символічної атрибуції державного суверенітету.

Тепер зробимо деякі **узагальнення**.

Державний символ є специфічним різновидом символу політичного. Причому у кожного державного символу є своя особлива місія. Так, прапор окреслює та позначає державну територію. Він є уособленням держави, її найбільш абстрактним, а отже й максимально смисловим та лаконічним символом. Герб у графічній формі втілює свідомість, світосприйняття та історію народу, що створив державу не як політико-адміністративний інститут, а як державу-світ, державу-універсум, як форму й систему свого матеріального і духовного буття. Гімн оспівує державу і є словесним, музичним втіленням ідеї прапора і герба.

Поряд з тим, усі вони становлять єдиний комплекс символічної атрибуції державного суверенітету. Цей комплекс є утворенням із статусом системи. На користь такого твердження свідчить, зокрема, те, що у процесі практичного застосування його складових у різних комунікативних ситуаціях офіційного характеру історично виникла потреба у формуванні єдиного зводу правил поведінки із символами державного суверенітету. Пройшовши випробування часом, ці вимоги стали джерелом норм етикету державної символіки, які закріплюються у положеннях державного протоколу і церемоніалу.

Література:

1. **Балабаєва З.** Основи аналізу державної політики: конспект лекцій [Текст] / З. Балабаєва. – Одеса: ОРІДУ НАДУ, 2010. – 56 с.
2. **Бушанський В.** Блиск і злиденність символічної політики [Текст] / В. Бушанський // Віче. – 2008. – №23. – С. 20 – 23.
3. **Вилинбахов Г.** Понятие геральдики [Текст] / Г. Вилинбахов // Очерки по философии и культуре. К 60-летию профессора Юрия Никифоровича Солонина. Серия „Мыслители”. – Выпуск 5. – СПб.: Санкт-Петербургское философское общество. – 2001. – С. 14 – 24.
4. **Левенець Ю.** Політика в Україні: символізація змісту [Текст] / Ю. Левенець // Сучасна українська політика. Політики і політологи про неї. – 2007. — Вип. 10. — С. 5 —10.
5. **Лотман Ю.** Символ в системе культуры [Текст] / Ю. Лотман. Избранные статьи в трех томах. Т. I. Статьи по семиотике и топологии культуры. Издание выходит при содействии Открытого Фонда Эстонии. – Таллин: Александра, 1992. – С. 191 – 200.
6. Політична філософія: Підручник / Є. М. Суліма, М. А. Шепелєв, В. В. Кривошеїн, В. Ю. Полянська; за ред. Є. М. Суліми. — К.: Знання, 2006. — 799 с.
7. **Поцелуев С.** Символическая политика: констелляция понятий для перехода к проблеме [Текст] / С. Поцелуев // Полис. — 1999. — №5. — С. 62—75.
8. **Черных А.** Геральдика. Введение в специальные исторические дисциплины [Текст] / А. П. Черных. - М.: Изд-во МГУ, 1990. - С. 40 – 81.
9. **Meyer T.** Inszenierung des Scheins. Voraussetzungen und Folgen symbolischer Politik [Text] / T. Meyer— Frankfurt/Main, 1992.